

MOĞOL HAKİMİYETİ DÖNEMİNDE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ

İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZET

Türkiye'deki Moğol hakimiyeti 1243 yılındaki Köseadağ Savaşından sonra başlamış, XIV. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde ülkenin her yanında olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinin siyasî vaziyeti de önemli ölçüde değişmiş, Türkiye Selçuklularının gerilemeye başlamasından kaynaklanan güç boşluğunu Trabzon Rum Devleti doldurmaya çalışmıştır. Ancak Komnenosların bu ilerlemesi uzun ömürlü olmamıştır. XIV. yüzyılın başlarından itibaren ticarî üstün-lüğü kaptırmak istemedikleri Cenevizlerle mücadeleye girişen Trabzon Rum Devleti, bu çekişme sırasında önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Diğer taraftan Moğolların önünden çekilen Türkmenler güneyden, Canik beylikleri batıdan, Ahıska-Çoruh arasını ilhanlılardan ikta alan Kıpçaklar da doğudan Rumları çevrelemiş, böylece bölgenin Trabzon dışındaki kesimleri Türk yurdu haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye Selçukluları, Hacı Emiroğulları, Taceddinoğulları, Kıpçaklar, Cenevizliler.

Moğol hakimiyeti dönemi, ortaçağ Türkiye tarihinin yaklaşık yarım asırlık bir bölümüdür. 1243 Köseadağ savaşını müteakiben başlayan bu süreç, XIV. yüzyılın başlarında ülkenin çeşitli kesimlerinde bağımsız devlet ve beyliklerin kurulmasıyla son bulur.

Moğol hakimiyetinin hemen öncesinde Doğu Karadeniz bölgesi, Türkiye Selçuklu Devleti ve Konya'nın yüksek hakimiyetini kabul etmiş olan Trabzon Rum Devleti arasında pay edilmişti. Türkiye Selçukluları, Samsun-Ünye arasındaki sahil şeridiyle Canik ve Doğu Karadeniz dağlarının güneyinde Bayburt'a kadar uzanan bölgeye hakimken⁴⁸ iki taraf arasındaki

* Doç. Dr.,Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, ELAZIĞ.

⁴⁸ II. Kılıç Arslan (1155-1192) devrinden itibaren Samsun-Trabzon arasındaki dağlık bölgeyi denetim altına alan [Bkz., Jacop Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi* (Yazarın Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt eserinin, A. C. Eren tarafından, T.T.K. adına çevirisini yaptığı, neşredilmemiş nüsha), s. 41 vd.] güneyde 1202'de Saltuklu Beyliğini ortadan kaldırdıktan sonra Bayburt'u ele geçiren [Bkz., İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 11 vd.] Selçuklular, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde,

antlaşma icabınca Komnenoslar da Rize'den Ünye'ye kadar olan sahil kesimini idare etmekteydi.⁴⁹ Torul ise Trabzon Rumlarının müttefiki Kabazites ailesinin elindeydi.⁵⁰ Bu yapı içerisinde Türkmenler bölgenin kırsal kesimine yayılmışken Grekler daha çok sahildeki şehir merkezlerinde yoğunlaşmıştı.

Moğolların Anadolu sınırına gelmesi Alaaddin Keykubad (1220-1237) dönemine rastlar.⁵¹ Ancak bu dönemde iki taraf arasında kurulan dostane münasebet sebebiyle Doğu Anadolu'da bekleyen Moğolların içeri sokulmadığı görülmektedir.⁵² Bununla birlikte Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde (1237-1246) 1241'de Erzurum'un ertesi yıl da Erzincan yağmalanması üzerine⁵³ Selçuklu Sultanı, Moğollara karşı ordu çıkarmış ancak Köseadağ'da yapılan savaşta ağır bir mağlubiyete uğramıştır.⁵⁴ Bu savaşta daha önce imzalanan antlaşma icabınca Trabzon Rumları da Selçuklu safında yer

1227'de Mengüceklî Beyliğini ülkesine katarak [Bkz., Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, XII (nşr., A. Ağırakça-A. Özaydın), İstanbul 1987, s. 437 vd.] Şarkî Karahisar'ı da ele geçirmiştir. [Bkz., Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel*, II (nşr., A. Öngül), İzmir 2001, s. 212-216.] 1228'de Sinop'tan Ünye'ye kadar olan şehir merkezlerinin I. Alaeddin Keykubad tarafından alınmasıyla bölgedeki Grekler daha doğuya çekilmiştir. Bkz., George Finlay, *The History of Greece and the Empire of Trebizond*, London 1851, s. 386 vd.

⁴⁹ Trabzon Rum Devleti kurulduktan sonra Sinop Komnenosların eline düşmüş ancak ticaret yollarının tehlikeye girmesini kabul edemeyen Selçuklular 1206'da Rumları mağlup ederek şehre yeniden hakim olmuşlardı. [Bkz., Osman Turan, "Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge History of Islam*, I, (nşr., P. M. Holt vd.), Cambridge 1970, s. 245.] Ancak bu durum uzun sürmemiş, Trabzonlular, Kral I. Aleksios'un (1204-1222) komutasındaki orduyla 1214'te kenti zaptetmiştir. Bu durumu haber aldığı anda bizzat başında bulunduğu orduyla harekete geçen Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) şehri yeniden topraklarına dahil ederken Aleksios Komnenos'u da esir almıştır. Daha sonra her yıl Konya'ya vergi göndermeyi ve gerekli görüldüğünde Selçuklu ordusuna asker vermeyi kabul eden Kralın canını bağışlayan Selçuklu Sultanı, Sinop ve çevresi dışındaki bölgenin idaresini de Komnenoslara bırakmıştır. [Bkz., El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, I (nşr., M. Öztürk), Ankara 1996, s. 168-174.] Alaeddin Keykubad devrinde Trabzon Rumları antlaşma şartlarına uymayacak davranışlar içine girse de Sultanın 1223 yılında Trabzon'u kuşatmasından sonra bu bağlılık yenilenmiştir. Bkz., F. İ. Uspenski, *Trabzon Tarihi* (nşr., E. Uzun), Trabzon 2003, s. 61-66.

⁵⁰ M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490)*, Ankara 1976, s. 34. Kabaziteslerin bu bölgedeki hakimiyetine 1481'de Osmanlı Devleti tarafından son verilmiştir. Bkz., Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, I (nşr., V. Çabuk), Ankara 1989, s. 353 vd.

⁵¹ Moğolların bu döneme kadar olan faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, I (nşr., M. Öztürk), Ankara 1999, s. 97-245.

⁵² Bkz., Eduard Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", *Türkiyat Mecmuası*, II, (1928), s. 33 vd.

⁵³ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, *Anonim Selçuknâme* (nşr., F. N. Uzlu), Ankara 1952, s. 31 vd.

⁵⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie*, II, s.64-72; *Anonim Selçuknâme*, s.32; müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, II, s. 88 vd.

almışlardır.⁵⁵

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Emir Mühezzibüddin başkanlığındaki bir heyet Mukan'a gönderilerek Moğollarla antlaşma yapılmak istenmiştir. Curmagun Noyan'ın ileri sürdüğü yıllık vergi verme şartını kabul eden Türkiye Selçukluları, böylelikle Moğolların yüksek hakimiyetini kabul etmiştir.⁵⁶ Selçuklularla Moğollar arasındaki münasebetler bu yönde gelişirken Moğol hanına elçi olarak gönderilen Rubruklu William'ın kayıtlarında, Trabzon Rumlarının da benzer bir şekilde yıllık vergi verme şartıyla Moğollara tâbi olduğu yazılıdır.⁵⁷ Ancak bu antlaşmanın ne zaman ya da nasıl yapıldığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaması sebebiyle⁵⁸ iki taraf arasındaki ilişkilerin başlangıç devri karanlıkta kalmaktadır. J. P. Fallmerayer bu belirsizliğin sebebinin, Moğol hanının sarayında sayıları üç bini bulan elçiler arasında Komnenos temsilcilerinin önemsiz sayılmasına bağlanmaktadır.⁵⁹ Bununla birlikte 1243'ten kısa süre sonra Doğu Karadeniz bölgesinde Moğol hakimiyetinin başladığı açıkça söylenebilir.

Moğol hakimiyetinin başlangıcında Selçuklular taht çekişmeleri⁶⁰ ve Türkmen isyanlarıyla⁶¹ uğraşmak zorunda kalırken Trabzon Rum Devleti, Doğu Karadeniz bölgesindeki etkisini artırmaya başlamıştı. Bunda, Katoliklere karşı kendi saflarında yer alabilecek Hıristiyan müttefikler arayan Moğolların, tıpkı doğudaki Gürcülere yaptıkları gibi,⁶² Trabzon Rumlarına Selçuklulardan daha müsamahakâr davranması çok etkili olmuştur. Nitekim

⁵⁵ Bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme, II*, (nşr., E. Merçil), İstanbul 1977, s. 154; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 234; J. M. Hussey, *The Byzantine World*, New York 1961, s. 75; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (nşr., Y. Moran), İstanbul 1979, s. 144; David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, (1962), s. 168.

⁵⁶ Bkz., Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 90 vd.

⁵⁷ Bkz., *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-1255* (nşr., W.W. Rockhill), London 1900, s. 46, nu: 3.

⁵⁸ Rubruklu William'ın verdiği bilgileri teyit eden başka kaynaklar da bulunmakla birlikte onlar da Trabzon Rumlarıyla Moğollar arasındaki antlaşmanın vuku bulduğu tarih, yer ve şartları hakkında herhangi bir bilgi zikretmezler. Bkz., Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma, I*, (nşr., F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara 1987, s.351; A.A.Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, II*, Wisconsin 1952, s. 531; Emile Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969, s. 80.

⁵⁹ Bkz., J. P. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 110.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz., Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 93-103.

⁶¹ Bkz., Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I*, (1970), s. 28 vd.

⁶² Bkz., L.N. Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, II* (nşr. A. Batur), İstanbul 2003, s. 183.

Moğolların Komnenosların hakim olduğu topraklara girdiklerine dair herhangi bir kayıt yoktur.⁶³ Aynı şekilde Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti'nden istediği vergi ülkedeki ekonomik yapıyı bozmuş ve buna bağlı olarak çıkan Türkmen isyanları siyasî gerilemeye sebep olmuştur.⁶⁴ Diğer taraftan Moğolların Trabzon Rumlarına yönelik böyle bir baskısı olduğuna dair kaynaklarda malumat bulunmaz. O sebeple Moğolların Anadolu'yu ele geçirmesi sebebiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin gerilemeye başlaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan boşluktan faydalanmasını bilen Kral Manuel, (1238-1263) Bayburt ve İspir kalelerini ele geçirmiştir.⁶⁵ Ancak bu ilerleme uzun soluklu olmayacak, gerek Moğol istilasıyla birlikte bölgenin demografik yapısının değişmesiyle gerekse Türk-Moğol ilişkilerinin gelişmesiyle Komnenos yayılması duracaktır.

Trabzon Rumları, Bayburt ve İspir'i ele geçirdiği sırada Moğol istilasından kaçan altmış bin kişilik bir Türkmen grubu, Karahan ismindeki bir başbuğun öncülüğünde Gürcistan'dan ilerleyerek Aras vadisi, Erzurum, Şavşat ve Artvin'e ulaşmış ve bu yöreleri yurt tutmuştur.⁶⁶ Diğer yandan Moğollarla birlikte bölgeye gelen çok sayıda Türkmen unsuru da Trabzon hudutlarına yerleşmiştir.⁶⁷ Bu kadar kalabalık bir grubun hemen doğusundaki alanı yurt tutması Komnenosların bölgedeki yayılmasını engellediği gibi Trabzon için önemli bir tehdit haline gelmiştir. Bu tehdidi önlemek ve doğu sınırını güven altına almak isteyen Kral Georgios (1266-1280), bölgedeki Türkmenlere üstünlüğünü kabul ettirmek amacıyla sefere çıkmış ancak başarılı olamadığı gibi esir düşmüştür.⁶⁸

Trabzon'un doğusuna yerleşen Türkmenler bu gelişmelerin yaşanmasına sebep olurken Canik bölgesinde de siyasî vaziyet değişmiş, 1258'de Hülagu Han, Samsun ve çevresini Selçukluların denetimine bırakmıştır.⁶⁹ Bundan yedi yıl sonra ise İlhanlılardan Ahıska bölgesini ikta olarak alan Papa Sargis önderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, sınırlarını kısa sürede Ardeşen-Batum arasında, Furtuna deresi-Çoruh nehri boylarıyla Artvin, Borçka,

⁶³Bkz., Louis Brehier, *The Life and Death of Byzantium* (nşr., M. Vaughan), New York 1977, s. 267.

⁶⁴Geniş bilgi için bkz., A. Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I*, (1931), s. 1-42.

⁶⁵ D. Winfield, *a.g.m.*, s. 169 vd.

⁶⁶ Bkz., M. Brosset, *Histoire de la Georgie, I*, Saint Petersburg 1849, s. 532 vd.

⁶⁷ Bkz., J. P. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁸ G. Finlay, *a.g.e.*, s. 395 vd.

⁶⁹ Bkz., Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (nşr., M. Öztürk), Ankara 2000, s. 46; Münecimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 100 vd.; İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 155 vd.

Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Torul'a kadar genişletecektir.⁷⁰ Böylece doğudan ve batıdan Türkler tarafından kuşatılan Trabzon Rumları, XIII. yüzyılın başlarındaki sınırlarına çekilmek zorunda kalmış, Doğu Karadeniz bölgesindeki siyasî üstünlüğü kaybetmiştir.

Moğol hakimiyeti sırasında Doğu Karadeniz bölgesindeki siyasî dengelerin Türkler lehine değişmesi karşısında Komnenosların da boş durmadığı ve özellikle Selçukluların içinde bulunduğu karışıklıklardan⁷¹ faydalanarak yeniden batıya doğru yayılmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu maksatla 1264'te Sinop'a saldıran ve şehri ele geçiren Trabzonlulara karşı sefere çıkan Selçuklu veziri Mu'ineddin Pervâne, bir hafta içerisinde şehri aldığı gibi etrafında Rumlara ait on iki kaleyi de yıktırarak yeniden bölgeyi hakimiyetlerine katmıştır.⁷² Ancak gelişmeler bununla sınırlı kalmamış ve Sinop aldıktan sonra doğuya doğru ilerlemesini sürdüren Selçuklular kırılık alanda Trabzonluların hakimiyet sahasını daraltmaya başlamış ve Komnenoslar buna karşı duramamıştır.⁷³ Bu yayılmanın bir neticesi olarak aynı asrın son çeyreğinde, Trabzon dışındaki kırılık bölgenin tamamı Rumların denetiminden çıkmıştır.⁷⁴ Böylece Trabzonluların batıya doğru yayılma teşebbüsü sonuçsuz kaldığı gibi ellerindeki toprakları da kaybetmeye başlamışlardır. Doğuda ise Kıpçakların Rize ve Artvin mıntikasındaki hakimiyetleri devam etmektedir ve Rumların bu bölgeye yönelik olarak herhangi bir harekete giriştiklerine dair kaynaklarda bilgi yoktur.

Moğol hakimiyetinin yirminci yılını doldurduğu günlerde Doğu Karadeniz bölgesindeki siyasî üstünlüğü yeniden Türklere kaptıran ve Trabzon-Ordu arasına sıkışan küçük bir devlet konumuna gerileyen Trabzon Rum Devleti, aynı dönemde ortaya çıkan salgın hastalıklar sebebiyle başkentindeki ahalinin önemli bir kısmını da kaybetmiştir.⁷⁵ Bu tarihten sonra on yıl boyunca mevcut durum aynen devam etmiş ancak Selçuklu-Moğol ilişkilerinin bozulması Komnenosların yeniden hareketlenmesine sebep olmuştur.

1277 ilkbaharında Selçuklu veziri Süleyman Pervâne'nin daveti üzerine Anadolu'ya giren Memluk Sultanı Baybars, Elbistan'da Moğolları ağır bir mağlubiyete uğratmış ve ülkesine geri dönmüştü. Ancak buna Süleyman Pervâne'nin sebep olduğunu düşünen Abaka Han, veziri öldürttüğü gibi

⁷⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 150 vd.

⁷¹ Bkz., Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 113 vd.

⁷² Bkz., *Anonim Selçuknâme*, s. 36.

⁷³ Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 18.

⁷⁴ L. Brehier, *a.g.e.*, s. 285.

⁷⁵ S. Vryonis, *a.g.e.*, s. 256 vd.

ülkedeki Selçuklu otoritesine de önemli zararlar vermiştir.⁷⁶ Bu durumdan faydalanmak isteyen Trabzon Rumları, Selçuklulara kaptırdıkları toprakları yeniden ele geçirmek için Sinop üzerine sefere çıkmıştır. Ancak burada hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaşmışlardır. Malazgirt Savaşından sonra Trabzon Rumları hududuna yerleştirilen ve Sinop'un Selçuklular tarafından fethedilmesinde önemli rol oynayan⁷⁷ Çepniler, şehri ele geçirmek isteyen Komnenosları mağlup etmiştir.⁷⁸ Bu hadise Selçuklular devrinde Canik bölgesine yerleştirilen Türkmenlerin münferit olarak Komnenosları mağlup edecek kadar mühim bir sayıya ulaştıklarını gösterdiği gibi Trabzon Rumlarının batıdaki topraklarının önemli bir kısmını da kaybetmesine sebep olacaktır. Zira Sinop'ta Komnenosları mağlup eden Çepniler, bundan sonra doğuya doğru yayılmaya başlayacak, Ordu'yu ele geçirip⁷⁹ XIII. yüzyıl sonlarında Harşit ırmağının doğu sınırına ulaşacaklardır.⁸⁰ Kral II. Joannes (John) dönemine (1280-1297) denk gelen bu yayılma neticesinde Rumlar, Harşit çayı ve doğusunu Türkmenlere terk etmek zorunda kalmıştır.⁸¹

XIII. yüzyılın sonlarında Doğu Karadeniz bölgesindeki siyasî vaziyet Türkler lehine değişirken Trabzon Rum Devleti, Moğollara vergi ödemeyi durdurarak bağımsızlığını ilan etmişti.⁸² Ancak ortaya çıkan iç karışıklıklar ve Komnenosların eski müttefikleriyle çatışmaya başlaması bağımsızlıkla birlikte devletin yükselişe geçebilmesi için gerekli ortamın oluşmasına mâni olmuştur. Trabzon'un önde gelenlerinden Papadupolo'nun çıkardığı isyanla uzun bir süre uğraşan Kral II. Joannes, güç de olsa ayaklanmayı bastırmaya muvaffak olmuştur. Ancak Kralın memleketten uzak olduğu bir sırada Gürcü Kralı David (1245-1292)⁸³ Trabzon'a hücum etmiştir. Gürcü kuvvetleri büyük zarar verse de surların içine giremeyerek çekilmiştir. Bu hadise, iki taraf arasındaki ilk çatışma olması bakımından dikkat çekicidir. Üstelik geri

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz., Aksarayî, *a.g.e.*, s. 87-90.

⁷⁷ Bkz., Köprülüzade Mehmed Fuad, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, I, (1925), s. 206.

⁷⁸ İbn Bibi, *a.g.e.*, II, s. 238.

⁷⁹ Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 13.

⁸⁰ Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, I (1970), s. 42; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, I, Washington 1985, s. 140.

⁸¹ Anthony Bryer, "Greeks and Turkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, 29 (1975), s. 143.

⁸² G. Finlay, *a.g.e.*, s. 395 vd.

⁸³ Kraliçe Rusudan'ın (1223-1245) ölümünden sonra ülkenin batı kesimini David (1245-1292) doğusunu da Ulu lakaplı David (1247-1270) yönetmiştir. [Bkz., A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi* (nşr., E. Uzun), Trabzon 2004, s. 25 vd.] Bunlardan Trabzon'a saldıran batıyı idare edendir.

dönen Gürcü Kralı, kısa süre sonra daha büyük bir kuvvetle ikinci kez şehre saldırmış ancak yine bir netice alamadan geri dönmüştür. Ancak II. Joannes'in karşılaşacağı sıkıntılar bununla sınırlı kalmayacak, Gürcüler çekildikten kısa süre sonra bu sefer George Komnenos, Türklerden aldığı destekle tacı ele geçirmek için başkente yürüyecektir. Bu saldırıyı savuşturup George Komnenos'u da esir almayı başaran Kral sükûneti kısa süre için sağlamışsa da, üvey kardeşi Theodora'nın tahtı ele geçirmesini engelleyememiştir. Kısa süre iktidarda kalan Theodora, ağabeyinin topladığı orduyla yaptığı savaşı kaybederek bir kiliseye kapatılmış ve II. Joannes kısa bir aradan sonra yeniden başa geçmiştir.⁸⁴

Trabzon Rum Devleti'nin içine sürüklendiği bu karışıklıklar sırasında Ordu bölgesindeki otoritesini sağlamlaştıran Türkmenlerin doğuya doğru ilerleyişi devam etmektedir. Kral II. Joannes 16 Ağustos 1297'de öldüğünde artık Trabzon'a doğru harekete geçen Türkmenlere karşı duramayan Rumlar, Ordu'yu boşaltarak daha doğuya çekilmişti. Bu gerilemenin önüne geçmeye çalışan yeni Kral II. Aleksios (1297-1330), Eylül 1301'de sefere çıkarak Giresun'a kadar ilerlemiş olan Türkleri püskürtmeyi başarmış ve kısa süre için de olsa başkentinin güvenliğini sağlamıştır.⁸⁵

1301 harekâtıyla birlikte batı sınırını güven altına almayı başaran II. Aleksios, bu hadiseden kısa süre sonra 1261'den itibaren Doğu Karadeniz bölgesinde ticaret kolonileri kurmuş olan⁸⁶ Cenevizlilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bizans İmparatorluğundan elde ettikleri imtiyazları II. Aleksios'tan da talep eden Cenevizliler, bu isteklerine olumlu cevap alamayınca isyan çıkartmış ve Trabzon limanını yakarak büyük bir karışıklığa sebep olmuşlardır. Bu ayaklanma zorlukla bastırılrsa da Aleksios'un iktidarının geri kalan kısmında Cenevizlilerle ihtilaf devam edecek, Moğol hakimiyeti sona erdiğinde Komnenoslar tekrar iç meseleleriyle mücadele etmek zorunda kalan bir devlet konumuna düşecektir.⁸⁷

Trabzon'da bu gelişmeler yaşanırken, son Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'un 1304/1305'te ölümünden sonra, Türkiye, Moğol emir veya vezirleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır.⁸⁸ Aynı dönemde

⁸⁴ J. P. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁵ A. Bryer, "*Greeks and Turkmens*", s. 143.

⁸⁶ Cenevizlilerin Doğu Karadeniz bölgesindeki ticarî faaliyetleri Bizans İmparatorluğuyla yaptıkları 1261'de Nymfeo (Nif, Kemalpaşa) antlaşmasından sonra başlamış, Amasra'daki ilk koloniyi müteakip Galata'dan Trabzon'a kadar olan kıyı şeridinde Sinop, Samsun ve Fatsa'da koloniler kurulmuştur. Bkz., Abdulkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun 1990, s. 236.

⁸⁷ Bkz., G. Finlay, *a.g.e.*, s. 408 vd.

⁸⁸ Müneccimbaşı, *a.g.e.*, II, s. 140 vd.

Samsun ve çevresinde Canik beylikleri olarak bilinen siyasî teşekküller ortaya çıkmıştır. Ordu ve çevresine hakim olan Hacı Emiroğulları⁸⁹, Trabzon Rum Devleti'ni Giresun'un batısına çekilmeye mecbur bırakmıştı. Niksar'ı merkez edinen Taceddinoğulları⁹⁰, zamanla sahilde Ordu'ya kadar olan bölgeye hakim olurken Havza-Bafra arasını Kubadoğulları, Taşanoğulları ve Bafra Beyliği gibi bağımsız Türk teşekkülleri ele geçirmişti.⁹¹ Trabzon'un doğusunda ise Rize-Artvin havalisi Kıpçaklar tarafından kontrol altında tutulmaktaydı. Batıdaki Türkmenlere karşı sefer düzenleyerek bölgedeki otoritesini devam ettiren II. Aleksios, 1297'de hakan Beka'nın kızıyla evlenmek suretiyle⁹² iki taraf arasında akrabalık bağı tesis ederek Kıpçakların dostluğunu kazanmış ve böylece Furtuna deresinden daha batıya ilerleme-lerini önlemiştir. Trabzon Kralı bunda başarılı olsa bile Kıpçaklar küçük gruplar halinde Trabzon'a kadar olan kırlık bölgeyi yurt tutarak Osmanlı Devleti bölgeye hakim olduğunda yöredeki Hıristiyan unsurlar içerisinde nüfus bakımından en önemlilerinden birisi haline gelecektir.⁹³

⁸⁹Hacı Emiroğulları beyliğini kuranların Sinop Çepnileri olması muhtemeldir. Bkz., Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 36; aynı yazar, *Çepniler*, s. 13. Bu beylik hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Necati Demir, "Hacıemiroğulları Beyliği", *Türkler, II*, Ankara 2002, s. 824-829.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz., Mevlüt Oğuz, "Taceddinoğulları", *AÜDTCFD, VI/5*, (1948), s. 469-487.

⁹¹ Bu beylikler hakkında geniş bilgi için bkz., Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm* (nşr., M. Öztürk), Ankara 1990, s. 145-411; Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi III*, İstanbul 1927, s. 11-192; K. Dilcimen, *age.*, s. 25-62; Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review, I*, (Haziran 1994), s. 20-72; İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004; s. 145-171.

⁹² M. F. Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 151. Bir batılı araştırmacının yanlışlıkla Gürcü olarak kaydettiği [Bkz., William Miller, *Trebizond the last Greek Empire*, Amsterdam 1968, s. 32.] Beka'nın ikinci isimleri Türkçe olan torunları içerisinde [Bkz., Élizabeth A. Zachariadou, "Noms Coumans à Trébizonde", *Revue des Études Byzantines, LIII*, (1995), s. 285 vd; Pertev Naili *Boratav*, "Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi", *Türkiyat Mecmuası, XIII*, (1958), s. 52 vd.] Anna Anakutlu, bir yıldan fazla bir süre Trabzon Rum Devleti'ni idare etmiştir. Bkz., Lebeau, *Histoire du Bas-Empire, XX*, Paris 1836, s. 486.

⁹³ Kıpçakların bölgedeki izleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Salim Cönce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 477-484; Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *ACTS XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991)*, II, Shepherdstown 1996, s. 75-81; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000; s. 86-97; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 339-344; Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı*, Ankara 2005; s. 43-51; Ahmet Caferoğlu, *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1994, s. XXIII, XVI; Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, Ankara 1978, s. 63-74, 83-90, 97-101; Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 89-97; Bernt

Sonuçta, Moğolların Anadolu'daki hakimiyetiyle birlikte Türkiye Selçuklu Devleti gerilemeye başlarken Trabzon Rum Devletinin yükselişe geçtiği ve bu arada İspir ve Bayburt'u da ele geçirdiği görülmektedir. Ancak bu yükseliş uzun sürmeyecek, bir yandan Moğol istilasıyla birlikte bölgeye gelen Türkmenlerin diğer yandan da Hulagu Han'dan Sinop'u iktâ alan Selçukluların baskısı sebebiyle Trabzon Rum Devleti eski sınırlarına çekilmek zorunda kalacaktır. Bu gerilemede II. Joannes döneminden itibaren Trabzon'da başlayan isyanlar, taht çekişmeleri ve II. Aleksios devriyle birlikte Cenevizlilerin bölgede çıkardığı huzursuzlukların da önemli payı vardır. 1277'den sonra Sinop'ta Komnenosları mağlup ederek sahilden Trabzon'a doğru ilerlemeye başlayan Çepniler⁰ ise, kurdukları Hacı Emiroğulları Beyliği ile Ordu'ya kadar olan topraklara hakim olmak suretiyle Moğol hakimiyetinin sonlarında bölgedeki üstünlüğün yeniden Türklerin eline geçmesini sağlayacaklardır. Diğer taraftan doğusunda Rize'ye kadar olan toprakları İlhanlılardan iktâ alan Kıpçaklara karşı herhangi bir faaliyete girişemeyen Komnenoslar, II. Aleksios'la birlikte bu Türk topluluğuyla akrabalık bağı kurmak suretiyle sınırlarını muhafaza etmeyi bilmişlerdir. Bununla birlikte Moğol hakimiyeti sona erdiği sırada Samsun ve Ordu'yu Türklere bırakarak batıda Harşit çayına kadar çekilen Trabzon Rum Devleti, doğuda da Kıpçak atabeyliği sebebiyle Furtuna deresine kadar olan bölgeye hakim küçük bir devlet konumuna gerilemişti. Bu sınırların dışında kalan topraklar içerisinde Torul, Komnenosların müttefiki Kabazites ailesinin denetimi altındayken Doğu Karadeniz bölgesinin diğer kesimleri Türkler tarafından yurt tutulmuştu.

ABSTRACT

The Mongolian rule in Anatolia started after the Köseadağ War in 1243 and lasted until the beginning of the 14th century. During this period, the political condition of the Eastern Black Sea region, like the other parts of the country, changed to a great extent. In the mean while the Comneni state tried to fill the power gap created by the decline of the Seljuks of Anatolia. However, the progress of the Comneneos dynasty was short-lived. By the beginning of the 14th century, the Comneni state lost most of her power in the struggle with the Genoese that wanted to get the commercial domination in the region. On the other hand, the Comneni state was surrounded from the south by the Turcomans who fled from the Mongolians,

from the west by the Canik principality, from the east by the Kipchaks who were using the lands of the Ilkhanids between Ahıska and Çoruh. As a result of the above movement almost all the entire region become a Turkish land.

Key words: Mongolians, Eastern Black Sea Region, Seljuks of Anatolia.